

Daniel W. Pratt

McGill University

ORCID: 0000-0002-5209-7049

Nowe spojrzenie na historię teatru

Abstract

Reimagining Theatre History

This article presents the edited volume *A History of Polish Theatre* (Cambridge University Press, 2022) as a welcome addition to the growing English-language scholarship on Polish theatre. The reviewer appreciates the editors and contributors' strategy to make the past intelligible through the present. He emphasizes that this strategy contributed to developing a coherent set of articles dedicated to a wide range of topics. As a new source in English, the book will be immensely valuable, both for students and for those interested in finding out more about specific themes in Polish theatre. The scholarship is fresh, and the articles demonstrate connections of the past to the present, emphasizing the importance of each era, not in service to the narrative of progress but rather in Benjamin's constellation metaphor. The reviewer further notes that the book assumes some knowledge of Polish theatre, Polish culture, and Polish history from the beginning. He argues that the book will therefore not serve as a complete replacement for more traditional histories but rather contributing to the reimagining of how to tell them.

Keywords

history of Polish theatre, historiography

Abstrakt

Artykuł stanowi recenzję tomu *A History of Polish Theatre* (Cambridge University Press, 2022). Recenzent docenia wkład autorów i redaktorów w anglojęzyczne badania dotyczące polskiego teatru i wyraża się z uznaniem o ich strategii polegającej na próbie zrozumienia przeszłości za pośrednictwem teraźniejszości. Podkreśla, że w jej rezultacie udało się stworzyć spójny, a zarazem szeroko zakrojony tematycznie zbiór artykułów. Jako nowe anglojęzyczne źródło wiedzy książka będzie cenna zarówno dla studentów, jak i czytelników zainteresowanych konkretnymi aspektami historii polskiego teatru. Opracowanie jest oryginalne, artykuły uwypuklają związki przeszłości z teraźniejszością, podkreślając znaczenie każdego okresu nie w ramach narracji akcentującej postęp, ale za pomocą Benjaminowskiej metafory konstelacji. Recenzent zauważa ponadto, że książka od początku zakłada pewną znajomość polskiego teatru, polskiej kultury i polskiej historii. Przekonuje, że w związku z tym nie zastąpi tradycyjnych historii, lecz raczej uświadomi potrzebę, by na nowo wyobrazić sobie, w jaki sposób je opowiadać.

Słowa kluczowe

historia polskiego teatru, historiografia

Katarzyna Fazan, Michal Kobialka, and Bryce Lease, eds.

A History of Polish Theatre

(Cambridge: Cambridge University Press, 2022)

Wydany przez Cambridge University Press tom *A History of Polish Theatre* wzbogaca powiększający się zbiór światowych i lokalnych historii teatru opublikowanych przez to wydawnictwo. Równocześnie stanowi cenny wkład w rozwój anglojęzycznych badań nad polskim teatrem. Dzięki przekładowi tomu *Teatra polskie: Historie Dariusza Kosińskiego (Performing Poland)*, monografii Bryce'a Lease'a *After '89: Polish Theatre and the Political* oraz publikacjom Michała Kobialki, Beth Holmgren, Haliny Filipowicz i Tamary Trojanowskiej jesteśmy świadkami wyjątkowego momentu w historii anglojęzycznej refleksji nad polskim teatrem, kiedy ten niewystarczająco dotąd zbadany obszar zaczyna być coraz intensywniej poszerzany i zgłębiany w pracach naukowych.

Mimo że książka nosi tytuł *A History of Polish Theatre*, absolutnie nie jest tradycyjną historią teatru, czyli chronologicznym przeglądem dramatów i przedstawień, który koncentruje się na kluczowych wydarzeniach, by zilustrować historyczną narrację rozwoju teatru. Przeciwnie, zamiarem redaktorów, który najwyraźniej podzielają również autorzy poszczególnych tekstów, jest:

odejście od ściśle określonych form periodyzacji, by stworzyć narracje historyczne poprzez „konstelacje”, bezpośrednio nawiązując do Waltera Benjamina, który zaproponował innowacyjne koncepcje czasu historycznego i historycznej zrozumiałości na podstawie relacji przeszłości z terażniejszością.¹

Autorzy poważnie traktują postawione przez Benjamina wyzwanie. Starają się ukazać powiązania między przeszłością i terażniejszością, objaśnić przeszłość poprzez terażniejszość – opierając się nie na historyzmie, czyli postulatcie historii pozytywistycznej, lecz na interpretacji znaczenia, jakie historyczna przeszłość ma w chwili obecnej, w naszych czasach. Odniesienia do współczesnych spektakli

¹ Katarzyna Fazan, Michal Kobialka, and Bryce Lease, eds., *A History of Polish Theatre* (Cambridge: Cambridge University Press, 2022), 6, <https://doi.org/10.1017/g781108619028>. Kolejne cytaty są lokalizowane w nawiasach w tekście głównym.

widoczne nawet w artykułach poświęconych najwcześniejszym okresom historii polskiego teatru, na przykład teatrowi staropolskiemu, dowodzą, że to, co dawne, łączy się z tym, co współczesne.

Książka problematyzuje określenie „polski”, co również podważa pozorną oczywistość tytułu. Redaktorzy świadomie starają się:

poszerzyć ramy dyskursywne polskiej tożsamości narodowej i kulturowej, zapobiegając tym samym dyskretnemu umacnianiu etno-nacjonalizmu, który wyklucza na przykład udział mniejszości etnicznych w tworzeniu kultury narodowej. (2)

Podkreślenie tej kwestii można potraktować jako bezpośrednią reakcję na rozprawę Dariusza Kosińskiego *Performing Poland*, której recenzent w *Pamiętniku Teatralnym* zarzucał, że „zamiast kwestionować, utrwala dziewiętnastowieczne romantyczne wyobrażenie jednorodnej polskiej tożsamości”². *A History of Polish Theatre* nie stawia „polskości” teatru w centrum, lecz ujmuje ją bardziej intertekstualnie, zarówno w odniesieniu do tego, co tradycyjnie postrzegano jako polskie, jak i, w szczególnym stopniu, w kontekście powiązań z teatrem litewskim, rosyjskim, niemieckim oraz angielskim. Zaakcentowane zostały relacje starej Polski z nową, teatru jidysz z polskojęzycznym, sztuk Shakespeare’a z polskimi spektaklami, przestrzeni teatru w czasie wojny ze współczesnymi praktykami teatralnymi. Tym, co definiuje polski teatr, nie jest statyczna tożsamość, lecz określona sieć powiązań, konkretna Benjaminowska konstelacja.

W rezultacie powstał stworzony przez trzydzieścioro autorek i autorów zbiór dwudziestu ośmiu (nie wliczając wprowadzenia) artykułów, które przyjmują zróżnicowane metodologicznie perspektywy i łączą teatry, aktorów, dramaty oraz spektakle od czasów staropolskich do współczesnych. Artykuły zebrano w czternaście rozdziałów, które zawierają przeważnie po dwa teksty i są zorganizowane tematycznie lub chronologicznie. W przypadku zbioru o tak dużym zasięgu metodologicznym, przygotowanego przez tak wielu autorów, łatwo wpaść w pułapkę kompilacji niepowiązanych tekstów – jednak twórcom tego tomu udało się jej uniknąć. Nawet bez bezpośrednich odniesień pomiędzy artykułami znakomicie udało się zadbać o jednorodny styl, szeroki zasięg tematyczny i minimalizację powtórzeń.

Pierwszy rozdział, zatytułowany *Where Is Poland? What Is Poland* (Gdzie jest Polska? Czym jest Polska?), składa się z dwóch tekstów, które wyznaczają ton całego zbioru. Kulturoznawca Krzysztof Zajas rozpoczyna książkę dialektycznym ujęciem historii polskiej kultury, wskazując kilka przeciwieństw:

² S. E. Wilmer, „Performing 'Polishness'”, *Pamiętnik Teatralny* 70, z. 2 (2021): 168.

otwartość i zamkniętość, dobrosąsiedzka życzliwość i ksenofobia, prawa obywatelskie i niewolnicza pańszczyzna, tolerancja religijna i stosy dla heretyków, wolność dla narodów Europy i zaciekle zwalczanie ukraińskich ruchów niepodległościowych, przedmurze zachodniego chrześcijaństwa i niechęć do „zgniłego Zachodu”. (16)

Według autora nie można mówić o jednej polskiej kulturze, lecz o swoistej polifonii, a zadaniem współczesnego historyka kultury jest zapewnienie głosom dotychczas ignorowanym należnego miejsca w tym chórze. Z kolei Dorota Sajewska skupia się na postkolonialnych interpretacjach historii kulturowej, pokazując Polskę zarówno w roli kolonizatora, jak i kolonizowanego. Autorka analizuje dwa spektakle obrazujące tę podwójną perspektywę: *Studium o „Hamlecie”* Wyspiańskiego w reżyserii Jerzego Grotowskiego z 1964 oraz *Murzynów* Jeana Geneta w reżyserii Zygmunta Hübnera z 1961 roku. W omówieniu drugiego przedstawienia Sajewska proponuje nową, zniuansowaną historię struktur władzy w Polsce, zestawiając ją z bardziej tradycyjalistycznym ujęciem Zbigniewa Raszewskiego. Otwierając tom tymi dwoma tekstami, redaktorzy wyraźnie sygnalizują, że ich celem jest odebranie pierwszoplanowej pozycji narracjom triumfalistycznym, mesjanistycznym i martyrologicznym.

Trzy kolejne rozdziały są ułożone chronologicznie: *Staropolski Theatre* (Teatr staropolski), *The Public Stage and Enlightenment* (Scena publiczna i oświecenie) oraz *Romanticism* (Romantyzm). Pierwsze dwa artykuły poświęcone staropolszczyźnie, autorstwa Agnieszki Marszałek oraz Mirosława Kocura, reprezentują prawdopodobnie najbardziej tradycyjne ujęcie historii spośród wszystkich tekstów w tym zbiorze. Nie ograniczają się jednak do przedstawienia początków polskiego teatru – Marszałek łączy dramaty późnego średniowiecza z Redutą i Wyspiańskim, a także zestawia je z reinterpretacjami Kazimierza Dejmka i Piotra Cieplaka. Kocur poszerza natomiast definicję przedstawienia i włącza do niej dworskie gesty oraz religijne rytuały, zacierając granicę między teatrem a rzeczywistością. Piotr Olkusz i Dobrochna Ratajczakowa opisują rozwój teatru za rządów Stanisława Augusta Poniatowskiego oraz długotrwały wpływ tej tradycji na polską scenę. Rozprawiając się z mitem epoki stanisławowskiej, autorzy kwestionują efekty projektu oświeceniowego, a zarazem akcentują żywotność mitu. Włodzimierz Szturc i Zbigniew Majchrowski skupiają się na romantykach; Majchrowski poświęca cały tekst Mickiewiczowi i jego dziedzictwu. Obaj podważają wielkie mesjańskie mity dramatopisarzy romantycznych, a równocześnie poszerzają katalog ich inspiracji oraz późniejszych wpływów. Każde z tych sześciorga autorów zarysowuje nie tylko rozwój polskiego teatru w języku polskim i w Polsce, lecz także jego międzynarodowy wymiar w omawianych okresach. Jako że w czasach staropolskich nie można mówić o monolitycznej polskości,

uwzględniono również teksty pochodzące z innych europejskich kultur. Zarówno Olkusz, jak i Ratajczakowa omawiają wpływ teatru niemieckiego i francuskiego na rozwój polskiej sceny. Jak twierdzi Szturc:

Dramaty romantyczne Juliusza Słowackiego, Zygmunta Krasińskiego oraz Cypriana Kamila Norwida stanowiły w istocie interpretację dialektycznej myśli, która wyrosła ze spotkania z dawno minionymi kulturami (starożytny Rzym, Sparta, Mykeny, Agros, Egipt) albo tymi pochłoniętymi w latach trzydziestych XIX wieku przez erozję wzniosłych, lecz utopijnych wizji współczesnej cywilizacji (Paryż, Londyn). (101)

Majchrowski z kolei łączy twórczość Mickiewicza z wielokulturowością polskiej historii, uwzględniając tradycje litewskie i białoruskie. Twórczość romantyków nie była zatem ucieleśnieniem wyłącznie polskiej kultury – przeciwnie, ich dzieła od początku charakteryzowała wielokulturowość, nawet jeżeli nie postrzega się ich w ten sposób.

Kompozycja tomu zmienia się, by zaprezentować teatr żydowski, polski teatr w Wilnie, teatr niemiecki, a także Shakespeare’a w Polsce. Tym tematom poświęcono dwa rozdziały zatytułowane *Mapping Theatre* (Mapowanie Teatru) I i II. Alyssa Quint i Michael Steinlauf subtelnie wplatają historię żydowskiego teatru w Polsce w szerszy kontekst historii teatru polskiego, ukazując ich punkty wspólne oraz niezależne ścieżki. Gdy teatr żydowski jest omawiany w polskim kontekście, zawsze istnieje ryzyko podporządkowania go historii polskiego teatru, jednak Quint i Steinlauf zręcznie tego unikają. Martynas Petrikas podważa zarówno litewską, jak i polską narrację o teatrze wileńskim. Jego artykuł, jedyny o tak wyraźnym rysie teoretycznym, przedstawia wizję polskiego teatru jako przestrzeni różnorodności i interakcji. Małgorzata Leyko przybliża historię niemieckiego teatru w Polsce, od jego początków w późnym średniowieczu aż po aktualną współpracę polsko-niemiecką, podkreślając tym samym wielowiekową interakcję między tradycjami obu krajów. Shakespeare w ujęciu Aleksandry Sakowskiej jest nie tylko twórcą angielskim, lecz także przedstawicielem światowego kanonu teatralnego. To podejście umożliwia autorce usytuowanie polskiego teatru w szerszym, globalnym kontekście. Te cztery artykuły przedstawiają mikrohistorię polskiego teatru i jego relacji z innymi tradycjami, podkreślając łączące je więzi.

W drugiej części książka wraca do periodyzacji – trzy kolejne rozdziały poświęcone są odpowiednio modernizmowi, awangardzie oraz drugiej wojnie światowej. Katarzyna Fazan rozpatruje narodziny modernizmu w Polsce jako socjologiczną oraz intelektualną rewolucję, której echa są wciąż obecne. Dorota

Jarząbek-Wasyl wskazuje natomiast nowe metody w produkcji spektakli, reżyserii, aktorstwie oraz odbiorze teatru. Artykuły są wprowadzeniem do drugiej części książki, a modernizm stanowi swego rodzaju cezurę. Agnieszka Jelewska oraz Anna R. Burzyńska podejmują wątki z poprzednich rozdziałów i analizują wpływ awangardy na polski teatr aż do czasów współczesnych. Jelewska omawia teatr zaangażowany politycznie, który ma swoje początki we wczesnych awangardowych produkcjach. Autorka śledzi proces jego wychodzenia poza przestrzeń teatralną w świat, gdzie akt teatralny i sztuka performatywna łączą się z prawdziwym życiem, a granice między nimi ulegają zatarciu. Przedmiotem zainteresowania Burzyńskiej jest dźwięk – autorka omawia jego rozwój, zarówno w teatrze, jak i poza nim, jako inspirację dla przedstawień, dekonstruując tym samym rolę *logos* w teatrze. Justyna Biernat i Karolina Czerska ukazują powiązania łączące teatr czasów wojny z powojennym, nie postrzegając tego okresu jako zerwania ciągłości. Każdy z tych artykułów opisuje zjawiska, które można uznać za punkty zwrotne, rozłamy w polskiej tradycji, jednak dzięki nowej optyce w badaniach historycznych stają się one nowymi elementami konstelacji.

Kolejna część tomu powraca do uszeregowania tematycznego, tym razem za sprawą rozdziałów poświęconych teatrowi politycznemu i rytualnemu. Koncentrują się one głównie na twórczości dwudziestowiecznej, od końca pierwszej wojny światowej, jednak zawierają także odwołania do dawniejszej tradycji. Joanna Krakowska bada konkretne skutki polityczne niektórych spektakli i zwraca uwagę na wpływ teatru na pozasceniczną rzeczywistość. Grzegorz Niziołek przyjmuje nieco inne podejście i koncentruje się na tym, jak przedstawienia teatralne były – lub raczej nie były – zaangażowane w politykę, co autor nazywa teatrem „anty-politycznym bardziej niż politycznym” (282). Kris Salata omawia teatr rytualny zapoczątkowany przez Juliusza Osterwę w Reducie i rozwijany później przez Jerzego Grotowskiego i Teatr Laboratorium. Tadeusz Kornaś kontynuuje rozważania Salaty, omawiając długotrwały wpływ teatru rytualnego, zwłaszcza po Grotowskim.

Kolejne dwa rozdziały poświęcone są innym twórcom teatru: aktorom, dramatopisarzom i dramaturgom. Beth Holmgren analizuje rozwój zawodu aktora w kontekście wizerunku, zauważając napięcia między talentem artystycznym a rosnącym prestiżem aktora jako gwiazdy w XIX wieku. Beata Gućzalska podejmuje temat omawiany przez Holmgren, prezentując rozwój metod, szkół i organizacji aktorskich od międzywojnia do współczesności. Marek Waszkiel poszerza ramy dyskursu o aktorze, włączając węg lalkarstwo i jego historię na ziemiach polskich. Ewa Guderian-Czaplińska przygląda się najważniejszym dramatopisarzom XX i XXI wieku, dbając o szeroką reprezentację kobiet oraz bardziej współczesnych autorów i autorek. Odsuwając reżysera na dalszy plan,

Marcin Kościelniak bada napięcia pomiędzy dramatopisarzem a zespołem aktorskim we współczesnym polskim teatrze, na podstawie prowokacyjnej lektury manifestu Pawła Demirskiego z 2007 roku. Dzięki wyodrębnieniu poszczególnych elementów składowych twórczości teatralnej ta część tomu proponuje alternatywną metodę badań nad historią polskiego teatru.

Ostatni rozdział tomu, *Ontologies* (Ontologie), otwiera go na transgresywny, niehierarchiczny i feministyczny potencjał teatru. Krystyna Duniec zestawia współczesny teatr awangardowy z międzywojennym, eksponując nie postęp, lecz powtarzalność transgresywnych spektakli. Pokazuje, że nie tylko same przedstawienia stanowią iteracje poprzednich, lecz także ich recepcja bywa analogiczna. Agata Adamiecka-Sitek śledzi kwestię męskiej dominacji w teatrze XX wieku, którego ostatnie dwie dekady przynoszą nadzieję na zmianę. Wcześniej nawet nieliczne sukcesy kobiet bardzo często dotyczyły spektakli o marginalnym czy „tokenicznym”, pozornie emancypacyjnym znaczeniu.

A History of Polish Theatre jest osiągnięciem godnym uznania, szczególnie ze względu na to, że stanowi spójny zbiór artykułów obejmujących szeroki zakres tematów. Dostarczając nowego materiału w języku angielskim, pozycja ta będzie wyjątkowo cenna zarówno dla studentów, jak i dla wszystkich zainteresowanych określonymi zagadnieniami związanymi z polskim teatrem. Sam już się zastanawiam, jak wykorzystać ją w pracy dydaktycznej; fragmenty odnotowanych tu artykułów będą szczególnie przydatne. Zaprezentowane w tomie badania są nowe, a autorzy ukazują powiązania między przeszłością a teraźniejszością, podkreślając znaczenie każdego okresu – nie w służbie narracji postępu, lecz w Benjaminowskiej metaforze konstelacji.

Tom ten nie może jednak całkowicie zastąpić innych, bardziej tradycyjnych historii, gdyż wymaga od czytelnika pewnej znajomości polskiego teatru, polskiej kultury i polskiej historii od najwcześniejszych okresów. Odbiorcy, którzy nie mają odpowiedniego przygotowania, mogą się zagubić w konstelacjach tworzących książkę i stracić orientację podczas lektury. Wydaje się, że sami redaktorzy są tego świadomi, o czym świadczy rodzajnik nieokreślony w tytule: *A History*, nie: *The History* – nie jedyna, całościowa i ostateczna, lecz jedna z wielu możliwych historii polskiego teatru. Biorąc pod uwagę ambitny zakres tomu, wątpię, żeby podejście to wynikało ze skromności – chodzi raczej o autentyczne przekonanie, że potrzebujemy nowego spojrzenia na to, jak opowiadać tę historię. Nie ulega wątpliwości, że redaktorom udało się tego dokonać.

Tłumaczenie Karolina Jawor

Bibliografia

Fazan, Katarzyna, Michal Kobialka, and Bryce Lease, eds. *A History of Polish Theatre*. Cambridge: Cambridge University Press, 2022. <https://doi.org/10.1017/9781108619028>.

Wilmer, S.E. „Performing ‘Polishness’”, *Pamiętnik Teatralny* 70, z. 2 (2021): 165–169. <https://doi.org/10.36744/pt.823>.

DANIEL W. PRATT

profesor sławistyki na McGill University w Montrealu w Kanadzie. Członek redakcji *Pamiętnika Teatralnego*. Zajmuje się kulturą Europy Środkowej i Wschodniej, zwłaszcza czeską, polską, rosyjską, węgierską i austriacką. Interesuje się związkami literatury, historii i filozofii.